

https://doi.org/10.31516/2410-5325.072.10*

УДК 398:791.633-051(477)Ілленко](045)

Г. М. Бреславець

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

МИСТЕЦЬКА РЕКОНСТРУКЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТЕКСТУ У ТВОРЧОСТІ Ю. ІЛЛЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ КІНОПРИТЧІ «КРИНИЦЯ ДЛЯ СПРАГЛИХ»)

Г. М. Бреславець. Мистецька реконструкція фольклорного тексту у творчості Ю. Ілленка (на матеріалі кінопритчі «Криниця для спраглих»).

Надано культурологічне осягнення проблем специфіки втілення мистецької реконструкції фольклорного тексту в українському кіномистецтві доби «поетичного кіно», а саме у творчості видатного українського кінорежисера Ю. Ілленка. З'ясовано, що носієм міфологічного смислу, основою художньої системи та музично-звукової партитури кінопритчі «Криниця для спраглих» стали культурні коди фольклорного тексту — міфо-символічний, вербальний та інтонаційно-семантичний. Предметом вивчення є знаки культурних кодів у звуковій (музика Л. Грабовського) та візуальній тканині кінофільму: архетипи, образи-символи, елементи національної традиційності (пісня, одяг, предмети побуту); їх взаємозв'язок із відображенням авторської концепції в контексті кінодраматургії. Висвітлено значення культурних кодів фольклорного тексту, специфіку та особливості їх утілення в режисерському задумі шляхом мистецької реконструкції фольклорного тексту.

Ключові слова: мистецька реконструкція фольклорного тексту, кінорежисер Ю. Ілленко, кінопритча «Криниця для спраглих», композитор Л. Грабовський.

G. Breslavets. Artistic reconstruction of the folklore text in the works of Yu. Illienko (on the example of a film-apologue “A well for the thirsty ones”)

The topicality. The factors that influence the disclosure nature of the director's and composer's creative concept are the leading artistic polystylistic tendencies — stylistic layers and trailblazing experiments in the formation of sound-timbre and visualized combinations, where ancient intonations together with modern sound formation and video performance create new sound and performance realities.

The purpose. To determine the role of artistic reconstruction of the folklore text and the specifics

of their artistic embodiment in the film parable “A well for the thirsty ones” by the popular Ukrainian film director Yu. Illienko; to determine the specifics of the embodiment of the signs of cultural codes in the musical-sound score of the film by composer L. Hrabovskyi.

The methodology. The culturological approach applied in revealing the issues of the article made it possible to consider the peculiarities of the drama and musical-sound score of Yu. Illienko's film “A well for the thirsty ones” in a broad cultural context. The interpretive approach helped to highlight the importance of cultural codes of the folklore text, the specifics of their embodiment in the director's idea through the artistic reconstruction of the folklore text.

The results. Yu. Illienko and L. Hrabovskyi, addressing the folk song tradition, create a new intonation world, embodied in separate “emergings” of female solo singing (verses of the ballad one by one are strung like beads throughout the picture), in lamentations, in incantations, in children's amusements when playing on pots, that intersperse with a general, very concise and minimalist sound score of the film. The characteristic and figural semantics of the musical-sound background of the film is saturated with active rhythmic, complex sound palette of combination of electronic sounds with natural ones, which demonstrates the author's (at the choice of director and composer) special sound complex. Folklore texts in the film create a single hypertext, which is manifested at the appropriate levels — auditory, visual and dramatic.

The novelty. The article considers for the first time the specifics of the embodiment of artistic reconstruction of a folklore text as the basis of the drama of Yu. Illienko's film “A well for the thirsty ones” and defines sense forming and semantic role of the embodiment of the cultural codes signs in the musical-sound score of the film by composer L. Hrabovskyi.

The practical significance. The artistic reconstruction of the folklore text in the film is based on the introduction of polystylistic tendencies and features of sound (timbre) thinking into the cinematographic process. Prospects for further study of this issue is the study of modern manifestations of artistic reconstruction of the folklore text, the processes of formation of semiotic space both in cinema and in culture in general.

Keywords: *artistic reconstruction of a folklore text, film director Yu. Illienko, film parable "A well for the thirsty ones", composer L. Hrabovskiy.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний підхід до інтерпретації творів в українській культурі, зокрема в кіномистецтві, уможливує доволі широке прочитання авторських текстів на структурному та семантичному рівнях, чим і зумовлює актуальність дослідження. Факторами, які впливають на розкриття творчого задуму кінорежисера та композитора, є провідні мистецькі полістилістичні тенденції – стильові нашарування та сміливі експерименти в утворенні звуко-тембральних та візуалізованих сполучень, де прадавні інтонації разом із сучасним звукоутворенням і відеоперформансом зумовлюють нові звукові та видовищні реалії.

Постановка проблеми. Українське кіно, яке нині знову підтримується на державному рівні, активно пропагується митецькими колами країни та світу, ґрунтується на взаємовпливах з традиційною культурою. У ній закодовано первісне розуміння світу, закладено ментальне мислення нації, що спонукає кіномитців на пошуки нового відображення сучасного світобачення людської духовності. Українське «поетичне кіно» в 1960-ті рр. ХХ ст. стало водночас викликом долі і тріумфом української самоідентичності. У творчості яскравих представників цієї доби – С. Параджанова, Ю. Ілленка, І. Миколайчука, Л. Осики та ін. – ідейно сформувалося й стало можливим художнє втілення національного культурного надбання українського народу.

Культура як система знаків відображає певну культурну реальність через пізнання світу. Знаки культурного коду в кінотворі стають засобами взаємодії візуального та культурного контекстів. Культурні коди вможливають висвітлити нові смисли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду творчості й мистецькій значущості творчого шляху, світоспогляданню та мис-

ленню видатного українського кінорежисера Ю. Ілленка присвячено чимало наукових досліджень, критичних міркувань і спогадів. Серед них, передусім, слід виокремити монографію Л. Брюховецької (2006) «Кіносвіт Юрія Ілленка», у якій авторка повно розкрила світоглядні принципи художнього сприйняття митцем сучасності, болючих моментів української історії, жагу до відтворення найвидатніших постатей та часів української державності, відображення українського національного характеру й притаманного лірико-поетичного світоспоглядання нашого народу. У процесі опису історії створення фільму Л. Брюховецька відзначає вдумливий, уважний та іноді прискіпливий погляд кіномитця у виборі літературної основи для своїх творів. Так, «Драч вабив його як поет інтелектуальний і новаторський та разом з тим замішаний на українських традиціях. <...> Як людина народжена в селі, Іван Драч розумів село як джерело духовності» (Брюховецька, 2006, с. 57). Дослідниця, звертаючи увагу на особливу манеру створення кінострічки, відзначає її соціальну значущість та виклик сучасності: «У цьому фільмі чорно-білим, контрастним зображенням сигналізувалась тривога з приводу сучасної моралі, людського егоїзму та байдужості до минулого і власного коріння, корозії безпам'ятства» (Брюховецька, 2006, с. 59).

Серед документальних свідчень створення фільму привертає увагу наукова розвідка Ю. Барвінка (2018) «Зйомки фільму Ю. Ілленка "Криниця для спраглих" за матеріалами польових досліджень зібраних на Чигиринщині» (Барвінок, 2018), у якій автор надав цінні дані щодо умов зйомок та використання «живої» природи – справжніх жителів села, котрі брали активну участь у створенні фільму.

У статті «Місце фольклорних мотивів в українському поетичному кіно Юрія Ілленка» К. Степаненко (2017), досліджуючи провідну роль фольклорних мотивів у кінотворчості Ю. Ілленка, визначає, що в кінопритчі саме звернення до народної символіки надало можливості режисерові осмислити людське буття та світ.

Мета статті – визначити роль мистецької реконструкції фольклорного тексту та специфіку її художнього втілення в кінопритчі «Криниця для спраглих» культового україн-

ського кінорежисера Ю. Ілленка; розглянути специфіку втілення знаків культурних кодів у музично-звуковій партитурі кінофільму композитора Л. Грабовського.

Предметом вивчення стали знаки культурних кодів у музичній тканині кінофільму: образи-символи, пов'язані з втіленням авторської концепції фільму в контексті режисерської та композиторської реконструкції фольклорного тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мистецька реконструкція фольклорного тексту є одним з провідних типів реконструкції фольклорного тексту як явища сучасної культури. Вона становить вид культуротворчої діяльності, пов'язаний з «процесом переходу фольклорного тексту з контексту культури до контексту мистецтва» (Бреславець, 2018, с. 13). Ю. Ілленко застосовував метод інтерпретаційного переосмислення фольклорного тексту під час створення власної авторської концепції. У цьому процесі художнього інтерпретування фольклорного тексту метою мистецької реконструкції стає саме кіновір, який становить результат зазначеного процесу, що впливає на загальну драматургічну структуру кінофільму (там само, 2018).

«Криниця для спраглих», у якій чітко простежуються художні ознаки й стиль митця, стала режисерським дебютом не лише Ю. Ілленка. Під час роботи над фільмом до жанру кіноповісті та створення кіносценарію вперше звернувся класик сучасної драматургії І. Драч. Створення музично-звукової драматургії вперше поєднало режисера з видатним сучасним композитором-авангардистом Л. Грабовським. Кінокартина як справжня кіноінсталяція вражає своєю простотою, композиційною чорно-білою кінематографією та новаторським мінімалістичним звуком.

Авторська концепція відображає саме «авторське», у цьому випадку і режисера, і композитора, світоглядання. Сутність творчого процесу інтерпретації фольклорного тексту, яка формує індивідуальний стиль та авторський світогляд, набуває своєї значущості в певній системі культурних кодів і їх знаках.

У культурних кодах, *міфо-символічному, вербальному, інтонаційно-семантичному*, закладено символічну концепцію кінопритчі — збереження та спадкоємність Роду.

Образна сфера кінотвору концептуалізується у візуально-музичній драматургії фільму та базується на *міфо-символічному коді*.

«Криниця для спраглих» — це метафорична оповідь про життя літньої людини Левка Сердюка (у виконанні Д. Мілютенка, пам'яті якого присвячено цей фільм), який переживає свою самотність та прагне зібрати свою родину. З чіткою періодичністю в думках і спогляданні Левка виринає образ його дружини. Вона з'єднує два світи героя — реальний та внутрішній, кличе його, пробуджує. Жінка дарує йому надію. Герой споглядає на життя навколо у філософському мовчанні, намагається відновити стару криницю, відчувачи, що саме його дії можуть змінити життя на краще. Криниця набуває символу чистого джерела життя, правди, безкінечної пам'яті. Народження онука (фінальна сцена) сприймається як відродження людяності та життєздатності.

Центральним символом фільму (як і в кінокартинах О. Довженка) став образ Матері-Землі, квінтесенцією якого стала старовинна лірична балада з Чигиринщини «Ой, горе, горе, з такою годиною, прокляла мати малою дитиною...»:

«Ой горе, горе з такою годиною, прокляла мати малою дитиною,

Прокляла мати, як пелюшечки прала, бодай ти, доню, щастя-долі не мала.

Діточки мої, горенько мені з вами, що не маю я хазяїна над вами.

Матінко наша, не журися ти нами, як поростемо, розійдемося самі.

Буде нас, мати, по горах, по долинах, буде нас, мати, по чужих по країнах.

Будеш ти, мати, як зозуля кувати, що мала діток, нікому води дати.

Будеш ти, мати, як та орлиця битися, що мала діток,

ні на кого дивиться...».

Балада пронизує фільм з самого початку, ще з титрів. Туга Землі за спокійним, розмірним життям заносить піском колись родючі сади, криницю. Жителька с. Трушивці, Тетяна Литвин, була визнаною на селі виконавицею народної пісні (Барвінок, 2018). Її самобутній тембр та манера співу створюють неповторну звукову ауру фільму, у якій спливає час. Епізодично в кінострічці звучить ще одна з українських балад — «Усі гори зеленіють», уривок з якої супроводжує епізод, коли діти на цвин-

тарі шукають могилу матері. Байдужість до родинних зв'язків, недбале ставлення людей до природи Ю. Ілленко щиро й художньо передав через прості символи. Тому й у фільмі з'являється етнографічна демонстрація одного з поширених на теренах України обряду Толоки, під час якого традиційно збирається все село, щоби разом збудувати нову хату. Молоді дівчата та жінки, навіть бичок, місять ногами глину з соломою для утеплення стін новозбудованої хати, ходять по колу. Людське коло єднається з гончарним кругом Левка, на якому герой фільму сам виготовляє глечики і горщики. Перевіряючи, чи добре вони зроблені, постукує по них, з чого виникає ціла палітра дзвінків перестуків по горщиках — неначе «душі перемовляються».

Вербальний текст, якого у фільмі надзвичайно мало, передусім є носієм певної інформації. Короткі репліки Левка, прокльони бабки Моройки (інший автентичний жіночий образ втілюється з жительки с. Боровиця Ф. Литвиненко в її ж виконанні) як зойк предків, замовляння на красу, жарти синів, голос загиблого сина, записаний на магнітофонну плівку — остання звістка у формі «говорячого листа» — ці нашарування текстів створюють неповторну змістовну картину. Текст «відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання <...> як національну специфіку людського світосприйняття» (Жайворонок, 2007, с. 175). Тобто мова стає тим «символічним ключем» до розуміння образної драматургії фільму. *Вербальний код* діє на підсвідомому рівні, наповнює новими інформативно-образними смислами слова-дії.

Своєю особистістю та особливо гострим відчуттям дійсності режисер «виходить за межі побуту, надає фільму філософського звучання» (Брюховецька, 2006, с. 68). Фольклорний текст стає засобом філософського втілення художньої ідеї та створення авторської драматургічної конструкції семантичного простору фільму. *А інтонаційно-семантичний код*, водночас, розтлумачує семантичне наповнення образів кінопритчі.

Ю. Ілленко та Л. Грабовський, звертаючись до народнопісенної традиції, створюють новий інтонаційний світ, утілений в окремих «додолученнях» жіночого солоспіву (строфи балади по одній, як намистини, нанизуються протягом усєї картини), у голосіннях, при-

читаннях, дитячих забавках гри на горщиках, що перемишується із загальною, надзвичайно стислою і мінімалістичною звуковою партитурою фільму. Характерно-образна семантика музично-звукового фону фільму насичена активною ритмікою, складною звуковою палітрою поєднання електронних звуків з природними, чим демонструє авторський (за вибором режисера і композитора) особливий звуковий комплекс.

Зважаючи на високий ступінь фольклоризації кінопростору, слід відзначити дві головні лінії спадкоємності художнього стилю Ю. Ілленка, що поєднують, — спорідненість у кіномистецтві з творчим підходом О. Довженка та С. Параджанова.

Так, від творчості О. Довженка митець наслідує архетипи Матері-Землі, зображення яблука, образ літньої людини як підсумок життєвого шляху, філософські погляди якої відображають сенс власного життя. Фільм «Криниця для спраглих», який тривалий час був під забороною, став сам по собі тим місточком, що поєднав класичне українське «довженківське кіно» із сучасністю. Режисер по-своєму трансформував знакові «довженківські яблука», які наповнилися життєвим змістом, де є місце руйнуванням (сцена, де Левко зрубає яблуню), жіночій красі та минувшим літам (образ дружини — спочатку біла криниця квітучий яблуневий сад, умивання й замовляння весняною водою як символ молодості та краси, а вже в наступному кадрі — образ похилої жінки, стиглі яблука у воді, зрубана яблуня як осінь життя) і відродженню — символу продовження Роду (фінальна сцена).

Творча співпраця з культовим українським режисером С. Параджановим сформувала основні принципи авторського стилю митця — тяжіння до автентичного кадру та автентичності в кадрі; зйомки в природних умовах, досягнення «справжності» в результаті максимального наближення до натуральності (практично документальності) у відображенні художньої дії.

Як у системності культурних кодів, так і у функціонуванні фольклорних текстів простежується своєрідна тримірність. Фольклорні тексти у фільмі створюють єдиний гіпертекст, який проявляється на відповідних рівнях — слуховому, візуальному та драматургічному:

– слуховий (нашарування звукових текстів (різноманітні шуми, звуки води, шурхіт

піску, кроки, озвучені в повітрі крила млина, звуки сучасності — політ реактивного літака, шум автомобільних двигунів), «звучна тиша»);

– візуальний (елементи традиційного вбрання (жіноча сорочка, проста зачіска заплетеної коси, сережки, хустки, хода босоніж); предметів побуту (фото в рамках, горщики); символи життя й смерті — яблуневий сад, криниця, вітряки, труна; алегорична манера спілкування героїв);

– драматургічний (принципи формоутворення сюжетної колізії фільму-перформансу, символізація образної сфери головних героїв).

Отже, мистецька реконструкція фольклорного тексту у фільмі ґрунтується на впровадженні в кінодраматургічний процес полістилістичних тенденцій та визначених драматургією особливостей звукового (тембрального) мислення.

Висновки. 1) Виконаний культурологічний та мистецтвознавчий аналіз доводить, що мистецька реконструкція фольклорного тексту стала провідною формою втілення концепції кінотвору Ю. Ілленка «Криниця для спраглих»; 2) смисловою основою художньої системи і музично-звукової партитури кінопритчі стали культурні коди фольклорного тексту — міфо-символічний, вербальний та інтонаційно-семантичний; 3) визначені знаки культурних кодів у звуковій (музика Л. Грабовського) і візуальній тканині кінофільму: архетипи, образи-символи, елементи національної традиційності (пісня, одяг, предмети побуту) тісно взаємопов'язані з відображенням авторської концепції в контексті кінодраматургії; 4) висвітлено значення культурних кодів фольклорного тексту, специфіку та особливість їх втілення в режисерському задумі шляхом мистецької реконструкції фольклорного тексту.

Перспективи подальших досліджень. Культурні коди вможливають культурологічне осмислення структурно-семіотичних ознак фольклорного тексту. Тематику для наступних розвідок стає дослідження сучасних проявів мистецької реконструкції фольклорного тексту, процесів формування семіотичного простору як в кіномистецтві, так і в культурі загалом.

Список посилань

Барвінок, Ю. (2018). *Зйомки фільму Ю. Ілленка «Криниця для спраглих» за матеріалами польових досліджень зібраних на Чигиринщині*. Відновлено з library.vn.ua/Konf2018/text/2018_8.doc.

Бреславець, Г. (2018). *Реконструкція фольклорного тексту в українській музичній культурі останньої третини XX — початку XXI століття*. (Автореферат дис. канд. мистецтвознава: 26.00.04). Харківська державна академія культури. Харків.

Брюховецька, Л. (2006). *Кіновіт Юрія Ілленка*. Київ: Задруга.

Жайворонок, В. (2007). *Українська етнолінгвістика: Нариси: навчальний посібник*. Київ: Довіра.

Степаненко, К. (2017). Місце фольклорних мотивів в українському поетичному кіно Юрія Ілленка. *European philosophical and historical discourse*. (Volume 3, Issue 4).

References

Barvinok, Y. (2018). *Filming of Yu. Ilyenko's film "Well for the Thirsty" based on field research collected in the Chyhyryn region*. Retrieved from library.vn.ua/Konf2018/text/2018_8.doc. [In Ukrainian].

Breslavets, G. (2018). *Reconstruction of a folklore text in the Ukrainian musical culture of the last third of the XX — beginning of the XXI century*. (Abstract. Candidate of Art History: 26.00.04). Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. [In Ukrainian].

Bryukhovetska, L. (2006). *Yuri Ilyenko's film world*. Kyiv: Zadruga. [In Ukrainian].

Zhayvoronok, V. (2007). *Ukrainian ethno-linguistics: Essays: a textbook*. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].

Stepanenko, K. (2017). The place of folklore motifs in Yuri Ilyenko's Ukrainian poetic cinema. *European philosophical and historical discourse*. (Volume 3, Issue 4). [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 25.02.2021